

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНТИМОНОПОЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ДЕРЖАВИ ЗА ПРОЦЕСАМИ КОНКУРЕНЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ

У статті проведено дослідження методичних підходів до антимонопольного контролю держави за процесами конкуренції і визначено найбільш придатні для використання у вітчизняній практиці антимонопольного регулювання.

In the article research of the methodical going is conducted near the estimation of competition environment and economic concentration and the most suitable are certain for the use in domestic practice of the antimonopoly adjusting.

Ключові слова: конкуренція, конкурентне середовища, концентрація, монополія, оцінка.

ВСТУП

В умовах ринкової економіки, яка панує на більшій частині світу, віддається перевага конкурентним умовам функціонування, що забезпечує ефективний розвиток. У той же час концентрація, яка часто є проявом монополізації ринків і зменшення рівня конкуренції, може вести до реалізації великомасштабних проектів. Тому процеси конкуренції і концентрації повинні бути узгодженими та врегульованими на національних ринках, щоб забезпечити найбільш сприятливі умови їх розвитку.

Процес взаємодії ринкових сил характеризується двома протилежними сторонами, які не виключають, а взаємозумовляють одна одну, — конкуренцією і монополією. Вільна конкуренція породжує концентрацію виробництва, а ця концентрація на певному етапі свого розвитку приводить до монополії. Отже, для сучасного періоду характерним є незвичний синтез конкуренції та монополії, основними формами своєрідного поєднання видів взаємодії суб'єктів ринку виступають монополістична конкуренція та олігополія [1, с. 40].

З метою створення і підтримання балансу конкурентних та монопольних сил на конкурентному товарному ринку необхідно проводити оцінку рівня ринкової влади. Тому дослідження методичних підходів до оцінки конкурентного середовища та концентрації на ринках є основою розвитку національної економіки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Проаналізувати методичні підходи до оцінки конкурентного середовища та концентрації з метою створення і підтримання балансу конкурентних та монопольних сил на товарних ринках; обґрунтувати найбільш придатні для використання у вітчизняній практиці антимонопольного регулювання.

РЕЗУЛЬТАТИ

В економічній теорії існують два концептуальні підходи до трактування конкуренції [2, с. 33] як найбільш

вагомої характеристики ринку та ринкових відносин. Згідно з першим підходом, конкуренція — це ситуація на ринку, за якої жоден з господарюючих суб'єктів не в змозі суттєво вплинути на загальні умови економічного обміну — "конкуренція як результат". Тобто конкуренція розглядається як властивість рівноважного стану будь-якого ринку зі статичними базовими характеристиками. За другим підходом, конкуренція — це процедура відкриття нових можливостей використання існуючих (доступних) ресурсів, а також створення нових ресурсів — "конкуренція як процес". Тобто конкуренція розглядається передусім як динамічний процес, що проявляється в удосконаленні продуктів і технологій, відкритті нових ринків, нових джерел сировини або нового типу організації. Отже, саме другий підхід до тлумачення конкуренції має принципово важливе значення для розуміння сучасної конкурентної політики.

Сучасні уявлення про конкуренцію характеризуються, насамперед, зміною концепції "конкуренція" на ширше поняття — "взаємодії фірм на ринку". Для ефективної взаємодії фірм на ринку однаково важливим є і конкурентний процес (теорія добросовісної конкуренції), і конкурентний результат (економічна ефективність в усіх її формах) [1, с. 40].

У залежності від мети, вживання поняття "конкуренція" у спеціальній літературі має багато тлумачень. У той же час найбільш близьким виявилось поняття "досконала" конкуренція. Ринок досконалої конкуренції характеризується наявністю значної кількості учасників ринку і відсутністю бар'єрів для входу і виходу з нього. На ринку досконалої конкуренції зміни кількості товарів, куплених одним покупцем чи проданих одним продавцем, не впливають на ринкові ціни, при цьому відсутня можливість для отримання монопольного прибутку кожним із продавців.

Відносини на реальних товарних ринках, що відповідають досконалій конкуренції, зустрічаються вкрай рідко, тому що часто з'являються будь-які чинники, що обмежують конкуренцію. У залежності від ряду умов

(кількості учасників ринку, їхньої ринкової сили, наявності погоджених дій тощо) фактичні відносини між учасниками на товарному ринку можуть складатися по-різному.

Підхід до визначення показників ринкової влади полягає в порівнянні реальних ринків із ринком досконалої конкуренції. Наскільки ринок наближається до ідеалу вільної конкуренції, можна судити з поведінки фірм відносно цін і витрат: чим більше ціна відхиляється від граничних витрат, тим більшу ринкову владу має фірма і більшою мірою ринок стає недосконалим. Тобто результатом досягнення ринкової влади фірм є отриманий прибуток. Його величина є основним свідченням ринкового впливу. Більшість спеціальних показників ринкової влади так чи інакше пов'язані з показником рентабельності діяльності фірми, а точніше — дохідності капіталу, що використовується фірмою.

У сучасній економічній теорії існують різні концепції аналізу конкурентного середовища на ринках, поведіння підприємств і факторів конкурентного успіху. Слід зазначити теорію галузевих ринкових структур, що, розвиваючись на базі мікроекономіки, пропонує свій підхід до розуміння економічних процесів на товарних ринках. У її основі лежить структурна парадигма "структура — поведіння — результат (економічне становище)", що припускає наявність причинно-наслідкового зв'язку між структурою ринку, поведінням фірм й ефективністю функціонування ринку.

Економічна теорія традиційно робить висновок про те, що структура ринку впливає на поведіння на ньому й в остаточному підсумку на результати його діяльності.

В ідеалі висока результативність повинна бути наслідком раціональної ринкової структури й поведіння фірм, яку вона зумовлює, але з різних причин зовнішнього характеру ринок може стати неспроможним, що призведе до такого економічного результату, який буде небажаним для суспільства. У цих випадках коригувальні функції приймає на себе держава, яка, впливаючи на структуру ринку, може поліпшити параметри й механізм його діяльності [3, с. 61].

У 1939 р. вперше зв'язок між структурою ринку та поведінкою його учасників встановив Е. Мейсон, який у своїй роботі вказував, що частка ринкових продажів підприємства є одним із показників ступеня його контролю над ринком і безпосередньо впливає на формування стратегії його конкурентної поведінки [4, с. 15].

Особливості відносин підприємств, розглянуті в рамках концепції "структура — поведіння — результат", а також їхньої комбінації приводять до різного ступеня концентрації продавців і покупців на ринку, різної висоти бар'єрів входу на ринок і виходу з нього і, як наслідок, впливають на ефективність функціонування ринку в цілому.

Прийнято вважати, що вітчизняна економіка характеризується дуже високим ступенем концентрації виробництва і монополізованості ринку. Однак відповідна інформація показує, що реальна ситуація не настільки однорідна, монополій національного масштабу на тому чи іншому товарному ринку нині відносно небагато.

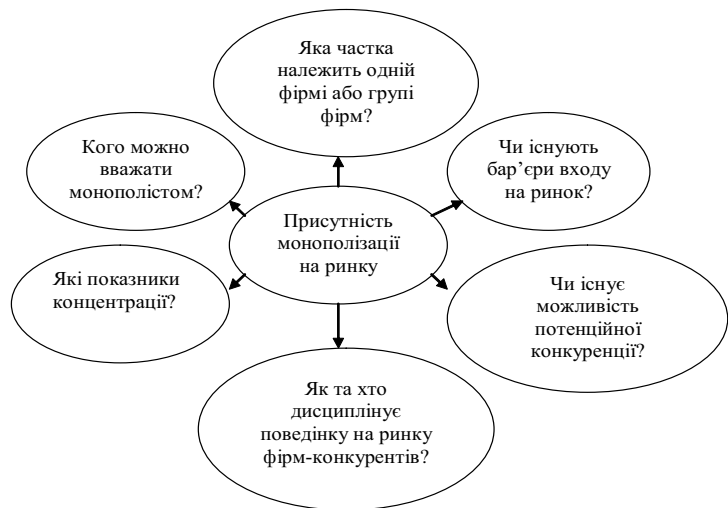

Рис. 1. Досліджувані напрями вивчення ринку

Оцінка рівня монополізму вимагає аналізу бар'єрів входження конкурентів на ринки з погляду їхньої природи і значимості. До найбільш істотних бар'єрів входу на ринок будь-якої галузі відносяться:

- економічні (податкова, кредитна, інвестиційна, цінова політика держави, строки окупності капіталовкладень, неплатежі);

- адміністративні (встановлюваними органами виконавчої влади всіх рівнів процедури реєстрації підприємств, видачі ліцензій на право діяльності, надання приміщень і земельних ділянок, порядок організації ввозу-вивозу продукції на територію, квотування і т.д.);

- інтеграційні (виникають внаслідок проведення визначеної політики вже існуючими на ринку структурами і результатів їх вертикальної чи горизонтальної інтеграції);

- обмежувальні (пов'язані з обмеженою місткістю ринку за попитом і з нерозвиненістю ринкової інфраструктури).

Оскільки існують різні підходи до визначення поняття бар'єрів входу на ринок і їхні значення для кожної галузі, то ступінь розвитку ринкової конкуренції може бути оцінений тільки за всією групою показників, що враховують як дані про виробництво і частки на ринку конкретних постачальників, так і експортно-імпортний баланс у розрізі відповідних товарних груп, причому аналіз повинен бути зроблений з урахуванням наявності реальних бар'єрів для потенційних конкурентів.

Тривалий час вітчизняна наука займалася питаннями розвитку галузей, а не окремих товарних ринків, і всі питання розглядалися з позиції оцінки стану концентрації виробництва, а не стану розвитку конкуренції ринку. Такий підхід має істотні недоліки, тому що дається оцінка окремому виробнику товару, визначається його частка у виробництві визначеного товару в загальному обсязі виробництва. При цьому не враховується територія, на якій реалізується даний товар, тобто не визначаються межі ринку. У такій оцінці неможливо виявити ситуації, коли за відсутності високої концентрації виробництва в масштабах країни окремих товаровиробників, реалізуючи свій товар на визначеній території, займає на ній домінуюче положення. Крім того, традиційний підхід не враховував наявність інших учасників ринку,

що поставляють товар на даний ринок, як конкурентів.

Дослідження ринку з точки зору його монополізації дозволяє знайти відповіді на певне коло питань (рис. 1).

Оцінка стану концентрації на регіональному ринку здійснюється на підставі всієї інформації, яку отримано від органів влади та управління, продавців, покупців та конкурентів, а також від суспільних та наукових, комерційних та некомерційних організацій, експертів.

Контроль за концентрацією здійснює Антимонопольний комітет України, виконуючи при цьому одне з основних своїх завдань [5, ст. 3]. На відміну від існуючого законодавчого визначення концентрації у Росії, де визначають її як "економічну концентрацію", у Законі України "Про захист економічної конкуренції" представлено окремо поняття "концентрація". Це вказує на те, що концентрація пов'язується у вітчизняному законодавстві з економічними наслідками.

Методичні підходи до оцінки концентрації, зокрема економічної, формувалися ще в середині двадцятого століття, однак дискусії до їх застосування і вичерпної однозначності характеристик ще не закінчились. В економічній теорії та практиці антимонопольних органів основними показниками концентрації є: коефіцієнт концентрації, коефіцієнт Херфіндаля-Хіршмана, коефіцієнт відносної концентрації, коефіцієнт ентропії, коефіцієнт дисперсії логарифмів ринкових часток фірм, коефіцієнт Джинні, коефіцієнт Холла-Тайдмана (коефіцієнт Розенблюта), коефіцієнт Лернера, індекс Лінда, коефіцієнт варіації.

Кожний з коефіцієнтів розрахований на виявлення певної специфіки концентрації, має свої позитивні й негативні риси. Охарактеризуємо найбільш поширені з них і розкриємо їх доцільність до застосування.

Коефіцієнт концентрації (CR) дуже поширений у практиці антимонопольного регулювання та використовується і в Україні. Цей показник показує частку ринку, яку спільно займають декілька провідних фірм, та розраховується як сума часток (у відсотках) кожної з них [6, с. 109]:

$$CR_m = \sum_{i=1}^m Y_i, \text{ для } Y_1 \geq Y_2 \geq \dots \geq Y_{m_2} \dots \geq Y_n \quad (1),$$

$$\text{де } \sum_{i=1}^m Y_i = 100;$$

Y_i — частка i -ої фірми в обсязі ринку у відсотках;

m — кількість провідних фірм, для яких здійснено розрахунок;

n — кількість фірм, що діють на ринку.

Тобто відображається у ньому відсоткове відношення реалізації (поставки) продукції певним числом найбільших продавців до загального обсягу реалізації (поставки) на даному товарному ринку. Ринкова частка продавця може обчислюватися як відношення не тільки обсягу продажів, але й чисельності зайнятих, розміру активів або доданої вартості даного підприємства до сумарного значення показника для ринку в цілому [7, с. 364].

Рівень концентрації впливає на поведінку фірм на ринку: чим вище рівень концентрації, тим більшою мірою фірми залежать одна від одної. Результат самостійного вибору фірмою обсяг випуску і ціни продукції визначається залежно від реакції конкурентів, що діють

на ринку. Рівень концентрації впливає на схильність фірм до суперництва або співпраці: чим менше фірм діє на ринку, тим легше їм усвідомити взаємну залежність один від одного, тим скоріше підуть вони на співпрацю.

Суттєвим недоліком показника концентрації є "нечутливість" до різних варіантів розподілу часток між конкурентами, що характеризується загальною часткою контролю ринку підприємств з різними співвідношеннями усередині групи. Тобто він не відображає ринкової структури всієї галузі та не враховує частку ринку, що покривається за рахунок імпорту.

Індекс (коефіцієнт) Херфіндаля-Хіршмана є одним з найбільш широко застосовуваних коефіцієнтів у практиці антимонопольного регулювання. Цей найбільш популярний узагальнюючий показник ураховує як чисельність підприємств, так і нерівність їхнього положення на ринку, характеризує рівень монополізації, тобто є "індикатором, що визначає концентрацію бізнесу на певному ринку" [8].

Індекс Херфіндаля-Хіршмана характеризує стан конкурентного середовища на товарних ринках та розраховується як сума квадратів часток ринку за всіма фірмами, що діють на ньому [6, с. 100]:

$$HHI = \sum_{i=1}^m Y_i^2 \quad (2),$$

де Y_i — частка i -ої фірми в обсязі ринку у відсотках; n — кількість фірм, що діють на ринку.

"Значення коефіцієнта знижується зі збільшенням числа підприємств і зростає з посиленням нерівності між підприємствами при будь-якій їхній кількості. При зведенні у квадрат часток ринку коефіцієнт дає більше високу вагу показників великих підприємств, ніж малих. Це означає, що якщо точні дані про частки ринку дуже малих підприємств відсутні, то підсумкова помилка не буде великою" [9, с. 66].

Представлений показник є одним із дискусійних навіть у представлених перекладах, оскільки одні [6, с. 100; 10, с. 129; 11, с. 321] його представляють як індекс Херфіндаля-Хіршмана, а інші [3, с. 76; 7, с. 365; 9, с. 66] — як коефіцієнт Герфіндаля-Гіршмана. Дотримуючись думки перших, вважаємо за доцільне вживання саме індекс, Херфіндаля-Хіршмана, що більше відповідає перекладу з "англійської мови (Herfindahl-Hirschman Index або HHI)" [8].

Коефіцієнт концентрації й коефіцієнт Херфіндаля-Хіршмана використовуються вітчизняним антимонопольним органом, проте другий коефіцієнт меншою мірою — через вимогливість до вхідної інформації, що веде до неврахування у розрахунках часток найменших учасників ринку, тим самим спричиняє викривлення загальних результатів. Проте в США, навпаки, ще "з 1982 р. офіційна статистика повністю відмовилась від індексу концентрації" [11, с. 321]. На відміну від індексу концентрації, який характеризує частку ринку, що контролюється декількома великими фірмами, індекс Херфіндаля-Хіршмана відображає розподіл ринкової влади між всіма суб'єктами даного ринку. У Франції, Канаді, Німеччині та Англії використовують коефіцієнт концентрації, вади якого компенсують через використання індексу Лінда та інших показників концентрації.

Коефіцієнт Лінда виражає ступінь нерівності між

лідуючими на ринку постачальниками однотипних товарів і застосовується як визначник межі олігополії, тобто дозволяє охарактеризувати ринок з позиції наявності жорсткої чи слабкої олігополії.

Індекс Лінда використовується в країнах ЄС, адже і індекс концентрації, однак, на відміну від нього, орієнтований на врахування різноманітності "ядра" ринку та визначається [11, с. 320—321]:

— для двох найбільших фірм:

$$I_2 = \frac{k_1}{k_2} \times 100\% \quad (3);$$

— для трьох найбільших фірм:

$$I_3 = \frac{1}{2} \left[\frac{k_1}{(k_2+k_3)/2} + \frac{(k_1+k_2)/2}{k_3} \right] \times 100\% \quad (4);$$

— для чотирьох найбільших фірм:

$$I_4 = \frac{1}{3} \left[\frac{k_1}{(k_2+k_3+k_4)/3} + \frac{(k_1+k_2)/2}{(k_3+k_4)/2} + \frac{(k_1+k_2+k_3)/3}{k_4} \right] \times 100\% \quad (5),$$

де k_1, k_2, k_3, k_4 — відповідно відсоткові ринкові частки першої, другої, третьої, четвертої найбільших фірм, що діють на ринку.

Крім наведених варіантів розрахунків у праці [3, с. 78], індекс Лінда розраховується для іншої кількості постачальників (більше двох):

$$L = \frac{1}{K \times (K-1)} \sum_{i=1}^K Q_i \quad (6),$$

де K — чисельність великих постачальників (від 2 до N);

$Q_i = \frac{БП - НП}{ВК} \cdot \frac{A_i}{K_i}$ — співвідношення між середньою часткою ринку Q_i постачальників і часток K_i постачальників;

i — чисельність провідних постачальників серед K найбільших постачальників.

$$Q_i = \frac{A_i}{i} \cdot \frac{A_k - A_i}{K - i} \quad (7),$$

де A_i — загальна частка ринку, що приходить на i постачальників;

A_k — частка ринку, що приходить на найбільших постачальників.

Отже, індекс Лінда використовується тільки для додаткового аналізу та спостереження за ядром олігополії, що не дозволяє будувати прогнози та робити висновки.

Коефіцієнт ентропії відображає стан конкурентного середовища на товарних ринках. Він "характеризує ступінь деконцентрації ринку й дозволяє більш глибоко досліджувати рівень і динаміку концентрації: чим більший даний коефіцієнт, тим нижчий рівень концентрації продавців на ринку" [7, с. 364].

Індекс ентропії розраховується за двома варіантами:

— за першим:

$$E = \sum_{i=1}^n [q_i \ln(1/q_i)]n \quad (8),$$

де q_i — частка продаж i -ої фірми на товарному ринку;

n — кількість фірм, що діють на ринку;

— за другим:

$$E = 100 \times \sum_{i=1}^n (q_i \ln q_i) \quad (9).$$

Оскільки ентропія — "це кількісна міра невизначеності певної сукупності ознак досліджуваного об'єкта" [6, с. 99], то зі збільшенням індексу ентропії зростає економічна невизначеність на ринку.

Отже, індекс ентропії використовує значення часток фірм на ринку, що множаться на логарифми величини оберненої до ринкової частки, тобто є протилежним показником коефіцієнта концентрації.

Коефіцієнт Джині є "статистичним показником, що характеризує нерівномірність розподілу певної ознаки й використовується при вивченні широкого кола соціально-економічних процесів, зокрема ... для визначення рівня концентрації виробництва, капіталу, робочої сили, а також для порівняння інтенсивності цих процесів у різних сукупностях, в одній і тій самій сукупності в різний час" [6, с. 55]. Він визначається за формулою:

$$G = \frac{1}{n} \times \sum_{i=1}^n |(i-1)A_i - A(i-1)| \quad (10),$$

де A_i — накопичене (кумулятивне) значення часток i найбільших фірм ринку;

n — кількість фірм на ринку.

В умовах чистої конкуренції коефіцієнт Джині дорівнює 0, а в умовах максимальної концентрації — $(n-1)/n$. Слід відмітити складність розрахунку індексу — для його визначення необхідне значення часток всіх фірм в галузі, у тому числі й найменших.

Основними показниками ринкової (монопольної) влади фірми, які використовуються у світовій практиці, виступають індекси Бейна, Лернера та Тобіна.

Коефіцієнт Бейна відображає норму економічного прибутку, а саме: скільки економічного прибутку припадає на одиницю інвестованого капіталу. Цей коефіцієнт розраховується за формулою:

$$(11),$$

де БП — бухгалтерський прибуток;

НП — нормативний прибуток;

ВК — власний капітал.

Якщо норма прибутку на конкурентному ринку перевищує нормальну (конкурентну) норму, то це означає: або цьому виду інвестування надається перевага, або ринок не є вільно конкурентним. Дж. Бейн зазначає: "Хоча наявність надлишкових прибутків не є однозначним індикатором монополії, у разі, якщо такі прибутки існують тривалий час, їх можна вважати ймовірним індикатором цього явища" [6, с. 26].

Коефіцієнт Тобіна (q) — один з показників ринкової влади, що характеризує оцінку стану підприємства ринком порівняно з внутрішньою оцінкою самого підприємства:

$$q = \frac{P}{C} \quad (12)$$

де P — ринкова (зовнішня) вартість активів підприємства;

C — внутрішня (відновлювальна) вартість активів підприємства.

Якщо $P > C$, тобто $q > 1$, то це означає, що підприємство одержало позитивний економічний прибуток або очікує на нього [12, с. 147].

У зв'язку зі складністю їх розрахунків індекси Бейна та Тобіна рідко використовуються в практичній діяль-

ності антимонопольних органів.

Разом з тим, індекс Лернера є достатньо доступним як в плані його розрахунку, так і в плані економічної інтерпретації отриманих результатів. Він показує, наскільки ринкова ціна перевищує її граничні витрати, і розраховується за формулою:

$$L = \frac{P - MC}{P} \quad (13),$$

де P — ринкова ціна;

MC — граничні витрати виробництва товару.

Позитивна якість даного показника полягає в тому, що він відображає відхилення ціни від граничних витрат, які пов'язані з неефективним розміщенням ресурсів в умовах монополії. Чим більше ціна реалізації фірми відхиляється від конкурентних норм, тим вище коефіцієнт Лернера [3, с. 83].

Наведені коефіцієнти засновані на зіставленні масштабів фірми й ринку, на якому вона діє. Чим більше перший у порівнянні із другим, тим вище концентрація виробників (продавців) на цьому ринку. Частка найбільших фірм на ринку може служити характеристикою концентрації. Саме цей критерій лежить в основі визначення монопольної ситуації на ринку ряду країн. В Україні свідченням монополізму служить контроль економічним агентом не менше 35% ринку.

З набору показників оцінки конкурентного середовища найбільш важливе значення в практиці антимонопольного регулювання для України мають коефіцієнт концентрації, індекс Херфіндала-Хіршмана й ступінь відкритості ринку. За результатами аналізу показників, що характеризують структуру товарного ринку, встановлюється його приналежність до високо-, середньо- або низькоконцентрованого ринку, оцінюється наявність і ступінь розвиненості конкуренції.

За результатами проведеного дослідження фахівцями Антимонопольного комітету України робиться висновок про ступінь розвиненості конкуренції й ухвалюється рішення щодо необхідності відповідних заходів з боку державних органів стосовно демонополізації товарного ринку.

При складанні висновку про доцільність втручання антимонопольних органів у процесі формування конкурентного середовища за діючою методикою визначаються форми, методи й ступінь їх втручання залежно від ринкової структури й підсумкової оцінки стану конкурентного середовища з урахуванням регіональних особливостей.

ВИСНОВКИ

Світовий досвід ринкового розвитку свідчить, що без відповідного регулювання сама конкурентна боротьба може настільки загострюватися, що негативні наслідки її для суспільства значно перевищать позитивний результат такої конкуренції. Держава повинна підтримувати добросовісні прояви конкуренції та попереджати або припиняти негативні її наслідки.

Динаміка економічного розвитку України в контексті відповідних світових тенденцій, зокрема тенденції прискореної концентрації національних капіталів (ринків, економік), зумовленої глобалізацією, вимагає подальшого оновлення системи державного контролю за концентрацією суб'єктів господарювання, зокрема

підвищення обґрунтованості рішень органів антимонопольного регулювання у цій сфері, що допомагатиме утримувати баланс між захистом конкуренції та стимулюванням розвитку пріоритетних сфер національної економіки.

Для аналізу й визначення розмірів і рівня концентрації капіталу на товарних ринках варто застосовувати як перевірені часом і загальновідомі показники, які не потребують спеціальних знань для розуміння методики їхнього розрахунку, так і нові, більш прогресивні показники, що дозволяють точніше провести такі дослідження на макрорівні.

У практиці вітчизняного антимонопольного регулювання основну увагу доцільно надавати коефіцієнту концентрації, індексу Херфіндала-Хіршмана та ступеню відкритості ринку.

Література:

1. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / [Точилін В.О., Осташко Т.О., Пустовойт О.В. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. В.О. Точиліна; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2009. — 640 с.
2. Конкурентоспроможність національної економіки / За ред. д-ра екон. наук Б.С. Кваснюка. — К.: Фенікс, 2005. — 582 с.
3. Антимонопольная политика в России: учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности "Нац. экономика" / И.В. Князева. — 4-е изд., испр. — М.: Омега-Л, 2009. — 493 с.
4. Мейсон Е. Ценовая и производственная политика крупного предприятия / Вехи экономической мысли. Теория отраслевых рынков. Т. 5. — СПб.: Экономическая школа, 2003.
5. Закон України "Про антимонопольний комітет України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу до Закону: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=42372&cat_id=42126
6. Конкуренція і конкурентна політика: категорії та поняття / В.Д. Лагутін, О.О. Бакалінська, О.В. Вертелева та ін.; за заг. ред. В.Д. Лагутіна. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. — 320 с.
7. Варламова А. Н. Конкурентное право России. — М.: ИКД "Зерцало-М", 2009. — 568 с.
8. Індекс Херфіндала-Хіршмана / Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_Херфіндала-Хіршмана.
9. Конкуренция и антимонопольное регулирование: учебное пособие / Под ред. А.Г. Цыганова. — М.: Логос, 1999.
10. Конкурентна політика держави в умовах трансформації національної економіки: монографія / За заг. ред. В.Д. Лагутіна. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 308 с.
11. Цены и ценообразование / Под ред. В.Е. Есипова: учебник для вузов. — 3-е изд. — СПб.: Питер, 1999. — 464 с.
12. Антимонопольна діяльність: підручник / В.Д. Лагутін, Л.С. Головка, Ю.І. Крегул та ін.; за ред. проф. В.Д. Лагутіна. — К.: КНЕУ, 2005. — 580 с.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2010 р.